

KULTŪRINIO KAPITALO RAIŠKOS YPATUMAI

Valdas Pruskus

Vilniaus Gedimino technikos universiteto
Filosofijos ir politologijos katedra
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
Faks. (370 5) 270 04 46

Straipsnyje aptariamos sociologinės ir ekonominės kultūrinio kapitalo sampratos. Analizuojami kultūrinio kapitalo egzistavimo pavidalai ir jų ypatumai, kultūrinio ir natūraliojo kapitalo panašumai bei skirtumai. Kultūrinis kapitalas suprantamas kaip kultūrinių gėrybių (kultūros produktų ir paslaugų) šaltinis, kuris jas teikia dabar gyvenantiems ir privalės teikti ateityje. Kaip pavienis individas ar visuomenė, mes galime pabloginti arba pagerinti kultūrinio kapitalo būklę. Siekdami savo asmeninių ir visuomeninių tikslų, stengiamės kultūrinį kapitalą valdyti. Parodoma, kad jis gali esmingai veikti ekonomikos raidą, tapdamas instrumentu, leidžiančiu ekonomikos „paraiškas“ (pasiekimus) kultūriškai pripažinti, įsisavinti ir atitinkamai išreikšti, taigi kurti aukštesnio lygio socialinio gyvenimo kokybę. Kaip ekosistemos palaiko biosferą, taip kultūrinis kapitalas ir jo infrastruktūros palaiko socialinį universumą (visuomenės stabilumą), kartu sudarydami sąlygas esmingai plėtoti ekonomikos galias.

Prasminiai žodžiai: kultūrinis kapitalas, natūralus kapitalas, žmogiškasis kapitalas, kultūrinė įvairovė, socialinio teisingumo rodikliai.

Kultūrinis kapitalas gali būti suprantamas ir aiškinamas dvejopai. Sociologine prasme – kaip tam tikrų charakteristikų visuma, kuri būdinga vienai ar kitai individų grupei ir lemia jos požiūrį į ekonomikos tikslą ir patį ekonominį mąstymą. Ekonominė prasme kultūrinis kapitalas suprantamas kaip tam tikros kultūros turėjimas, kuris leidžia individui ar grupei pareikšti savo rūpinimąsi tam tikromis vertybėmis (gėrybėmis). Taigi tarp sociologų ir ekonomistų požiūrio į kultūrinį kapitalą galima išvelgti tam tikrą skirtumą, sąlygotą šių disciplinų specifikos. Ekonomistai į kultūrinį kapitalą žvelgia ir jį analizuoja kaip visuotinio gėrio dalį, o sociologai kultūrinį kapitalą suvokia ir analizuoja pirmiau-

sia kaip kultūrinį turta, paslauga, kurią sukūrė individai (ar socialinė grupė), pasižymintys tam tikru elgesiu.

Šiaip ar taip, kultūra gali būti apibrėžta ir interpretuojama kaip kapitalas jau vien dėl tos paprastos priežasties, kad kultūros produktai (gaminiai) turi labai konkrečią materialinę išraišką – pavyzdžiui, meno kūriniai (paveikslai), kultūrinio paveldo statiniai ir pan. Tiesa, kultūros reiškinius nėra lengva palyginti, pavyzdžiui, tokius kultūros fenomenus kaip kalba, papročiai, tradicijos. Tačiau niekas neneigs, jog tai yra kultūros fenomenai, turintys ir materialinę išraišką, nors jie labai skiriasi nuo kitų (ekonominų) reiškinių.

Niekas neneigs ir to, kad jie turi savo vertę. Taigi galima skirti kultūrinį kapitalą nuo papras- to ekonominio kapitalo, taip pat teigti, kad ir jų vertingumas skiriasi. Skirtingi ir šių kapitalų kil- mės šaltiniai.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti kultūrinio ir ekonominio kapitalo raiškos ypatumus, jų są- sajas ir sąveikas, kultūrinio kapitalo vartojamu- mo sklaidą ir jo įtaką ekonominei raidai.

Pirmiausia aptariama sociologinė ir eko- nominė kultūrinio kapitalo sampratos, paskui – esminiai kultūrinio ir natūraliojo kapitalo panašumai ir skirtumai, analizuojama kultūri- nio kapitalo vartojamumo sklaidos specifi- ka ir kultūros įtaka visuomenės ekonominei raidai.

Kultūrinis kapitalas ekonominiu ir sociologiniu požiūriu

Šiuolaikinė ekonomikos teorija nurodo tris ka- pitalo tipus. (Finansinis kapitalas čia nėra įtrau- kiamas, nes, mūsų nuomone, tai yra visai kitas kapitalo produktyvumo tipas.)

Pirmas tipas – fizinis kapitalas – tai realus konkretus turtas kaip, pavyzdžiui, gamyklos, mašinos, pastatai ir kt.

Antras tipas – žmogiškasis kapitalas (Gary Becker terminas: Becker 1964) – suprantamas kaip individo gebėjimų realizavimas gaminant, kuriant fizinį kapitalą. Theodoras Schultzas jį apibūdina kaip žmogaus gebėjimų įnašo į eko- nominį procesą materializaciją per individo as- meninį dalyvavimą jame (Schultz 1999: 34).

Trečias tipas – natūralusis kapitalas – tai ne- atgaminami natūralios gamtos šaltiniai, kurie turi įtakos ekologiniams procesams ir juos val- do. Natūralųjį kapitalą kaip paslaugų teikėją kla- sikinės politinės ekonomikos atstovai neigia, ka- dangi, jų manymu, visa žemė yra gamybos veiks- nys. Todėl A. Marshallas ir kiti, jau šiuolaiki-

niai neoklasicistai (pvz., Slah El Safary), atsis- ako jį analizuoti ir laikosi pažiūros, kad tuo turė- tų domėtis *ekologinės ekonomikos* šalininkai (El Safary 1991; Janson 1996).

Ketvirtasis tipas – kultūrinis kapitalas. Ta- čiau, kaip matėme, problema ta, kad jo negali- ma aiškiai ir griežtai apibrėžti. Be to, jis labai skiriasi nuo minėtų trijų tipų.

Nekelia abejonų tai, kad kultūrinis kapita- las yra turtas, kuris padeda kurti tiek kultūrinės, tiek ekonomines vertybes. Turint tai omenyje, kultūrinį kapitalą galima išsivaizduoti kaip me- dį – kamieną su šakomis.

Kultūrinio kapitalo *kamienas* išreiškia dau- gybę tuo laiku egzistuojančių kapitalų (kultū- ros produktų), kuriuos galima išmatuoti kieky- biškai arba įvertinti kaip visumą (nustatyti jų kainą). Šis kapitalo kamienas nuolat maitina *ša- kas* – teikiamas visuomenei konkrečias kultūri- nes paslaugas, kurios gali būti naudojamos ki- toms paslaugoms ar turtui (pvz., materialinėms gėrybėms) kurti.

Kultūrinis kapitalas egzistuoja dvejopu pa- vidalu – apčiuopiamu ir neapčiuopiamu.

Pirmiausia mes galime jį patirti *apčiuopia- mai* kaip esantį, pavyzdžiui, pastatų formoje, me- no kūriniuose, skulptūrose ir pan., kitaip tariant, prabylantį į mus konkrečių meno kūrinių pavi- dalu. Į šį apčiuopiamą kultūros kapitalą įeina, nors nebūtinai, ir kultūrinis paveldas. Ši kapita- lo forma turi tam tikras išorines fizinio ar žmo- gaus rankomis sukurto kapitalo charakteristi- kas. Ji gali būti žmogaus aktyvumo tam tikru laikotarpiu rezultatas (produktas). Savo ruožtu šie apčiuopiami kūriniai (produktai) savo lai- ku, galimas dalykas, paskatino tam tikrų paslau- gų poreikio radimąsi ir pramoninės gamybos raidą. Be to, šie produktai (statiniai) turėjo ir finansinę vertę, nes buvo įkainoti tam tikra pi- nigų suma.

Antras kultūrinio kapitalo egzistavimo pavidalas pasižymi *neapčiuopiamumu*. Šis kultūrinio kapitalo pavidalas suprantamas kaip *intelektinis kapitalas* – idėjos, tikėjimai ir vertybės, kuriomis disponuoja ir kurias savitai interpretuoja individas ar grupė žmonių. Šis kultūrinio kapitalo pavidalas egzistuoja įvairiuose meno kūriniuose, ypač tokiuose kaip muzika ir literatūra, kurie labiausiai rūpinasi visuotiniu gėriu. Taigi intelektinis kapitalas gali paskatinti naujų idėjų plitimą įvairiose žmogaus veiklos srityse. Be to, intelektinis kapitalas padeda palaikyti kūrybiškumą: jis tampa maitinančia terpe įvairioms naujovėms (Grigas 2001: 180–190).

Kaip matome, *apčiuopiamu* ir *neapčiuopiamu* pavidalu egzistuojantis kultūrinis kapitalas sudaro pagrindą (kamina) ir gali būti laikomas savotišku turto. Šis *kamienas* suteikia „maisto“ vidiniam vartojimui (konkretaus individo „įsikultūrinimui“) ir taip gali būti panaudotas kuriant tiek ekonomines, tiek kultūrinės vertybes. Jo dėka sukurtos materialinės gėrybės gali paremti kultūrinio *kapitalo kamieną*, padėti jam plėtotis ir sudaryti palankias sąlygas naujos kokybės vertybėms atsirasti.

Grynasis pelnas, gaunamas naudojant kultūrinės vertybes, gali būti įvertintas tiek ekonominiu, tiek kultūriniu masteliu nustatant, kiek buvo investuota ir kokių būta išlaidų per šį laikotarpį, kai buvo kuriamas pagrindinis kapitalas.

Dabar atidžiau panagrinėkime ekonominę ir kultūrinę vertybę – jų santykį – kultūrinio kapitalo prasme. Pažvelkime į kultūrinį kapitalą, kurį apibrėžėme kaip pasižymintį apčiuopiamumu (t. y. turintį apčiuopiamą formą), tarkim, imdami kaip pavyzdį istorinį pastatą. Šio pastato kaip turto ekonominė vertė (vertingumas) gali būti nustatyta atsižvelgiant į fizinę pastato būklę ir jo buvimo vietą (miesto centre ar pakraštyje). Ta-

čiau šio turto (pastato) ekonominė vertė gerokai išaugs, jeigu jis turės kultūrinę vertę (t. y. su juo bus susiję reikšmingi įvykiai, žymūs žmonės ir pan.). Taigi pastato kultūrinė vertė gali padidinti ir jo ekonominę vertę. Pastatas gali būti menkavertis fizine prasme ir todėl kaina, regis, turėtų būti maža, tačiau jo „kultūrinė praeitis“ yra reikšminga ir tai labai padidina jo kainą. Kitais žodžiais, istorinė pastato vertė gali būti gerokai didesnė už dabartinę jo fizinės būklės kainą.

Kur kas sunkiau įvertinti daiktą, kai jis pasižymi *neapčiuopiamu verte*.

Kultūrinio kapitalo neapčiuopiamumo priežaida – skirtingas kultūrinio ir ekonominio jo vertingumo ryšys. Imkime, pavyzdžiui, muzikos, literatūros kūrinius, kurie neabejotinai vertingi, tačiau šiuo metu jie neturi ekonominio vertingumo, kadangi niekas už juos nenori mokėti, nors ateityje galbūt jie taps vertybe, kuri atneš jų autoriams naudos. Kita vertus, meno kūrinius galima priversti „uždirbti“ pinigus sau (kūrėjams) ir turėti iš to ekonominės naudos. Pavyzdžiui, nežinomų, bet neabejotinai gabių muzikantų kvietimas groti kavinėse, viešbučių restoranuose ir pan. skatina domėtis jų kūryba. Kaip rodo Vakarų šalių patirtis, būtent taip buvo „atrasti“ daugelis menininkų, vėliau tapusių garsenybėmis.

Taigi kultūrinės ir ekonominės vertybės yra santykinai savarankiškos, nepriklausomos, tačiau kartu daro viena kitai įtaką, kai individams ar kolektyvams tenka įvertinti turta, kurį norima įsigyti. Vertinant turta (pastatą) ekonominiu ir kultūriniu kriterijumi, akcentuojami skirtingi dalykai. Akivaizdu, kad būtina kultūrinių ir ekonominių vertybių vertinimų koreliacija, tačiau nė vienas iš jų (nei ekonominis, nei kultūrinis aspektas) negali būti sureikšmintas. Žmonių pasirengimas sumokėti už istorinį pastatą didelius pinigus, kurių jis fizine prasme never-

tas, dar nerodo šio pastato estetinio vertingumo – didelė kaina dar nieko nesako apie daikto estetinę vertę.

Kita vertus, neabejotinai vertingas kultūrinio požiūriu daiktas nebūtinai ras pirkėją, kuris bus pasiruošęs šiandien sumokėti už jį didelius pinigus, nes šis daiktas dar nėra „pripažintas“ plačiosios visuomenės (Veblen 1973). Iš to galima daryti išvadą, kad kultūrinis kapitalas ir jo reikšmingumas yra suprantamas nevienodai. Pats terminas „kultūrinis kapitalas“ nėra viena-reikšmis.

Kasdienėje kalboje terminas „kultūrinis kapitalas“ reiškia preferenciją (pirmenybiškumą), kurį žmonės teikia ypatingiems objektams, statiniams, pavyzdžiui, Gedimino pilis Vilniuje, Katedra ir pan. Tačiau šis terminas turi ir keletą specifinių vartojimo niuansų. Plačiausia yra sociologinė šio termino vartoseną. Sociologinė kultūrinio kapitalo koncepciją bene išsamiausiai yra išplėtojęs žymus XX a. prancūzų kultūros sociologas Pierre'as Bourdieu. Sociologas kultūrinį kapitalą tapatina su individų ar jų grupių galia (gebėjimais), kurie leidžia jiems užimti aukštesnę padėtį visuomenėje. Pasak Bourdieu, kultūrinis kapitalas egzistuoja trimis formomis:

1. *Įsikūnijusiu pavidalu* (realizuotu, įgyvendintu) – *egzistuojantis individų galvoje (idėjos, nuostatos)* kaip svarbus jiems dalykas, kuriuo naudojamosi siekiant praktinių tikslų.

2. *Nešališku objektyviu pavidalu* – konkretūs meno kūriniai (paveikslai, knygos) kaip vertybės, kurios gali būti prieinamos visiems.

3. *Institualizuotu pavidalu* – kai įkūnytos kultūrinės vertybės yra pripažįstamos tam tikra forma (pavyzdžiui, asmeniui suteikiamas akademinis kredencialas – pripažįstamas asmens „įsikultūrinimo“ lygis suteikiant akademinį pripažinimą ir pan.) (Bourdieu 1993: 243–244).

Bourdieu teigimu, svarbiausia yra kultūrinė vertybė įsikūnijusiu pavidalu, nes būtent ji priverčia individą siekti, kad ir aplinkiniai *tai* suprastų kaip vertybę ir veiktų atitinkama linkme. Kultūrinį kapitalą Bourdieu sieja su individualistinių formų plėtojimu ir laiko labai uždaru procesu: esą jo negalima tapatinti su tuo, ką ekonomistai vadina *žmogiškuoju kapitalu*.

Sociologinė kultūrinio kapitalo koncepcija, kurią plėtoja Bourdieu, ypatingą dėmesį skiria švietimui, kuris turi didelės įtakos individo gebėjimų suvokti idėjas ir jomis operuoti ugdymuisi. Būtent šiame lygyje, kai santykiai tarp individo ir grupių visuomenėje yra sutelkti (bendri), kultūrinis kapitalas susipina su socialiniu ir tampa svarbiu ekonominės raidos skatuliu. Savo ruožtu fizinis (natūralusis) ir žmogiškasis kapitalas tik papildo socialinį kapitalą, kuriame jie savaip „išsilydo“. Socialinis kapitalas čia suvokiamas kaip fizinio ir žmogiškojo kapitalų lydinys.

Reikia pasakyti, kad ne visi tokio požiūrio laikosi. Antai JAV sociologė ir ekonomistė Elizabeth Ostrom linkusi ieškoti būdų atskirti socialinį kapitalą nuo žmogiškojo, nors pripažįsta, jog nėra patikimo mato (instrumento) šį skirtumą tiksliai ir aiškiai nustatyti (Ostrom 2000: 174–214).

Kiti ekonomistai, kaip Kennethas Arrowas, mano, kad socialiniame kapitale yra „ištirpęs“ ir žmogiškasis, ir fizinis kapitalas. Todėl nėra prasmės jų atskirti. Be to, jo teigimu, socialinio kapitalo negalima laikyti kapitalu apskritai. Arrowas pažymi, kad toks kapitalo metaforos vartojimas šiame kontekste nepriimtinas, nes socialinio kapitalo negalima apgalvotai ir kryptingai naudoti kuriant ateities gerį, nes šis kapitalas yra *čia ir dabar*. Ateitį kurs ateities poreikius išreiškiantis socialinis kapitalas, t. y. žmonės, turintys kitą įsikultūrinimo patir-

tį ir pasiremsiantys kitais ištekliais (Arrow 2000: 3–5).

Kai kurie ekonomistai (Richard Zweigenhaftas), apskritai abejoja, ar įmanoma kapitalą skirstyti (graduoti) į rūšis (kultūrinis, socialinis ir kt.), tuo labiau laipsniuoti siekiant nustatyti jo vertingumą. Be to, negalimos griežtos paralelės tarp kultūrinio, socialinio ir žmogiškojo kapitalo, nes jie niekada nėra užbaigti – žmonės nuolat įgyja naujos informacijos ir žinių. Taigi jis iš esmės yra sunkiai apibrėžiamas (Zweigenhaft 1993: 211–225).

Kai kurie ekonomistai, apibūdindami žmogiškąjį kapitalą, kultūrą laiko vienu iš ekonomikos komponentų. Pavyzdžiui, Robertas Costanza ir Hermanas Daly kalba apie žmogiškąjį kapitalą kaip švietimo, gebėjimų kultūros ir žinojimo pagrindą, kuris aprūpina jų žmogiškąjį buvimą, sukuria jų egzistavimo pagrindą. Teigiama, kad be žmogiškojo kapitalo nėra ir paties žmogaus, pasirengusio ir galinčio kurti ekonomines vertybes (Costanza ir Daly 1992: 38).

Savitą požiūrį į kultūrinį kapitalą dėsto amerikiečių ekonomistai Fikretas Berke'as ir Carlos Folke'as. Jų teigimu, ypatingi santykiai tarp natūraliojo kapitalo ir fizinio kapitalo provokuoja „trečiojo matmens“ atsiradimo galimybę, rodo, kaip galima pasinaudojant natūraliuoju kapitalu sukurti fizinį kapitalą. Berke'o ir Folke'o vartojamas terminas „trečiasis matmuo“ gali būti suvoktas kaip „kultūrinis kapitalas“, kuris, jų teigimu, nusako žmonių populiacijos prisitaikomumą spręsti problemas ir keisti natūralią aplinką (Berke ir Folke 1992: 1–8). Autoriai neneigia žmogiškojo kapitalo buvimo kaip tokio, tačiau siūlo šį terminą pakeisti alternatyviu – „adaptyvusis kapitalas“, nes tai esą geriau atspindi jo esmę: būtent šiuo kapitalu žmogus prisitaiko prie socialinės aplinkos ir pritaiko jį kaip instrumentą, keisdamas natūralią aplinką.

Reikia pasakyti, kad žmogiškojo kapitalo terminas kol kas vartojamas daug plačiau nei terminas „adaptyvusis kapitalas“, kurį siūlo minėti autoriai. Nors vienodo požiūrio į kultūrinį kapitalą ir jo svarbą nėra, tačiau pastangos geriau suvokti ir apibrėžti kultūrinio ir natūraliojo kapitalo skirtumus bei panašumus nemažėja.

Kultūrinio ir natūraliojo kapitalo skirtumai ir panašumai

Kaip matėme, egzistuoja daug kultūrinio kapitalo apibrėžimų, ne mažiau kaip ir natūraliojo, kuris laikomas kiekvieno pradinio vystymosi pagrindu. (Akivaizdu, kad be gamtinės žaliavos neįmanoma nieko pagaminti.) Natūraliojo (gamtinio) kapitalo svarbą ekonominei raidai itin pabrėžia vadinamosios *ekologinės ekonomikos* atstovai (E. Barberis, M. Tomanas, R. Kaufmanas ir kt.).

Gamtinę aplinką kaip natūralųjį kapitalą dar XIX amžiuje apibrėžė tokie politinės ekonomijos atstovai kaip Davidas Ricardo ir Thomas Malthusas, kurie Žemę laikė svarbiausia priemone kuriant ekonomines gėrybes ir paslaugas. Tačiau ilgą laiką vyravęs požiūris į natūralųjį kapitalą kaip į „laisvos gamtos dovanas“ ir jo naudojimas mūsų laikais smarkiai pakito. Didelės įtakos tam turėjo nauja ekonominės minties kryptis – *ekologinė ekonomika*, ypač sparčiai besiplėtojanti JAV nuo XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio. Šios krypties atstovai laikosi pažiūros, kad natūralųjį kapitalą sudaro keturi komponentai (Barber 1998: 65–95):

- 1) atkuriami natūralūs gamtos šaltiniai – miškai, žuvis ir kt.;
- 2) neatkuriami natūralūs gamtos šaltiniai – nafta ir mineralinės iškasenos;
- 3) ekosistemos, kurios palaiko oro, vandens ir žemės kokybę;

4) plati gyvūnijos ir augalijos genetinė įvairovė, kuri dar vadinama *bioįvairove*.

Remiantis šia koncepcija, natūralųjį kapitalą galima suskirstyti į dvi dalis:

1) natūraliojo kapitalo pagrindą (*kamieną*) – žuvis, miškai, mineraliniai išteklių ir kt.;

2) „pagerintą“ natūralųjį kapitalą (*natūraliojo kapitalo „pagerinimą“*) – tai yra atkurtus ir išsaugotus gamtinius išteklius (pavyzdžiui, vertingų žuvų rūšių pagaminimas, dirvos erozijos kontrolė, eroduojančių žemių atkūrimas, gamtinės aplinkos estetinio vaizdo išsaugojimas ir pagerinimas ir pan.). Kitaip tariant, į natūraliojo kapitalo supratimą įeina ir tos žmogaus pastangos, kurios susijusios su gamtos natūralumo sąlygų išsaugojimu. Šis požiūris iš esmės skiriasi nuo ankstesniais amžiais vyravusio, kai į gamtą žiūrėta tik kaip į gamybos žaliavų šaltinį, nesiekiant jo atkurti (Kalenda 2002: 28–49).

Pamėginkime nutiesti paraleles tarp natūraliojo ir kultūrinio kapitalo, siekdami nustatyti jų tarpusavio ryšį. Čia būtų svarbūs du dalykai.

Pirmiausia pažymėtina tai, kad kultūrinis kapitalas neįmanomas be natūraliojo.

Apčiuopiamas kultūrinis kapitalas yra sukurtas praeityje remiantis natūraliaisiais šaltiniais (pavyzdžiui, skulptūrai sukurti panaudotas gamtos kūrinys – marmuro gabalas). Kultūrinis kapitalas yra žmogaus aktyvių pastangų (kūrybiškumo) rezultatas. Kartu žmogus yra ir gamtos dalis. Tačiau būtent kultūrinio kapitalo dėka jis gali „sukultūrinti ekosistemas“, sukurti civilizuotą gyvenimą Žemėje, pasižymintį tam tikru stabilumu. Žmogus gali sukurti ir įvairias kultūrinės sistemas, kurios labai skirsis tarpusavyje, bus unikalios ir šia prasme pasižymės ne mažesne įvairove nei gamtos įvairovė. Tačiau žmogus gali reikštis tik neperžengdamas šios ekosistemos ribų (Žemėje). Šia prasme jis apri-

botas natūros (gamtos), kurios svarba jo kultūrinei raiškai (kultūrinio kapitalo gamybai) yra neabejotina.

Abi minėtos kapitalo rūšys, nors ir skirtingos, tačiau kelia panašių problemų.

Pirma, abi kapitalo rūšys yra sunkiai ekonomiškai įvertinamos. Natūralųjį kapitalą (gamtos išteklius) įvertinti taip pat nėra lengva kaip ir kultūrinį kapitalą, ypač įvertinti pinigais (nustatyti gamtinių išteklių kainą – kiek, pavyzdžiui, kainuoja oras, vanduo). Kultūrinis kapitalas ir jo naudojimas yra susijęs su pavojais (rizika). Nėra jokių garantijų, kad kultūrinės naujovės visuomenė būtinai priims ir jas pripažins. Gamtos išteklių naudojimas taip pat susijęs su rizika: kas gali pasakyti, kiek reikia iškirsti miškų arba užteršti orą pramoniniais teršalais, kad negrįžtamai pablogėtų ekologinė situacija ir kultūrų realus pavojus žmogaus egzistencijai Žemėje? Dar sunkiau įvertinti ir šios rizikos kainą: nustatyti, kiek iš tiesų toks teršimas gali kainuoti žmonijai?

Antra, nors visuotinai pripažinta, kad abi minėtos kapitalo rūšys (natūralusis ir kultūrinis) realiai egzistuoja, tačiau skirtingai suvokiamas jų vartojamumas ir tarpusavio palaikomumas (kas be ko negali egzistuoti). Akivaizdu, kad natūralusis kapitalas (gamta) gali gyvuoti ir be žmogaus įsikišimo – gamtai nereikia žmogaus pastangų ją „globoti“, „kultūrinti“, saugoti. Ji pati geba tai atlikti (savireguliacija). Tačiau žmogaus pastangomis kuriamas kultūrinis kapitalas negali apsieiti be gamtos „pagalbos“, t. y. būtinų jam kurti išteklių. Pavyzdžiui, skulptoriui būtinos tam tikros medžiagos – akmuo, marmuras ir pan. Be to, gamta gali kurti – reprodukuoti ekosistemas taip, kaip to negali padaryti žmogus (Kaufmann 1995: 67–79). Tiesa, pastaruoju metu ir žmogus didina savo pa-

stangas šia linkme (dirbtinis apvaisinimas, žmogaus klonavimo projektai ir pan.). Tačiau realybė ta, kad žmogus iš esmės negali sukurti naujos gyvybės „iš nieko“, – jis tegali bandyti patobulinti jos „formą“ (genetinę medžiagą, kaip tai daroma klonavimo atveju), suteikti jai naujas buvimo sąlygas.

Taigi kultūrinis kapitalas, nors ir atlieka daug ekonominių funkcijų kurdamas kultūrinį turtą (kultūros produktus), tačiau tai jis gali daryti tik natūraliojo (gamtinio) kapitalo dėka. Vis dėlto apibūdinant kultūrinio kapitalo skirtingumą nuo natūraliojo (gamtinio) negalima nepastebėti to fakto, kad kultūrinis kapitalas gali kurti *kultūrinę vertybę*. Būtent šis gebėjimas gaminti kultūrinę produkciją, matyt, ir būsianti ta esminė kultūrinio ir natūraliojo kapitalo skirtis.

Savo ruožtu kultūrinės produkcijos vertę gali nustatyti tik laikas. Be to, kiekvienu konkrečiu istoriniu laikotarpiu ji gali labai skirtis. Tai priklauso nuo daugelio veiksnių, taip pat ir nuo konkretaus kultūrinio produkto vartojamumo, jo kaip tam tikrų vertybių visuomenėje puoselėtojo ir palaikytojo atliekamo vaidmens.

Kultūrinio kapitalo vartojamumas

Kultūros prasme kapitalo terminas nusako daugybę kultūros aspektų – jos dinamiškumą, kintamumą, laikiškumą (atitikimą laiko dvasiai), be to, reikalauja, kad gaminamas kultūros produktas šiuos dalykus atspindėtų, nes jie svarbūs jo vartojimui. Jei pripažinsime, kad kultūra daro poveikį ekonomikai, tai kartu turėsime pripažinti ir tai, kad kultūra yra svarbus jos plėtros veiksnys. Kita vertus, kultūrinis kapitalas skatina žmonių supratimo ir mąstymo kaitą, taip pat ir ekologinį požiūrį, kritiškai įvertinant gamtos pažeidžiamumą ir jos išteklių naudojimo ribas. Šiuo požiūriu galima sakyti, kad kultūrinės ver-

tybės turi įtakos sąmoningam, racionaliam, ekologiškai motyvuotam vartojamumui ir jo kokybei.

Daugelis intelektualų, rašytojų, įvairių tarptautinių ir regioninių ekologinių organizacijų (taip pat ir Lietuvoje) atstovų nuolat pabrėžia mintį, kad vystymasis reikalauja atsižvelgti į būsimų kartų interesus, jų teisę ir galimybę naudotis gamtos ištekliais. Todėl svarbu, kad kultūra padėtų formuoti naują požiūrį į visuomenės (žmonijos) raidą, kuri neatsiejama nuo jos kultūrinio kapitalo.

Tad koks yra kultūrinio kapitalo vaidmuo užtikrinant visuomenės (žmonijos) plėtrą?

Pirmiausia kultūrinis kapitalas egzistuoja kaip kultūrinių gėrybių (kultūros produktų) ir paslaugų šaltinis, kuris jas teikia dabar gyvenantiems ir privalės teikti ateityje. Kaip pavienis individas ar visuomenė, mes galime pabloginti arba pagerinti kultūrinio kapitalo būklę. Kitaip tariant, siekdami savo asmeninių ir visuomeninių tikslų, kultūrinį kapitalą galime *valdyti*.

Kokiais principais gali būti grindžiamas šis kultūrinio kapitalo valdymas?

Davidas Throsby nurodo šešis principus (kriterijus), kurie apibrėžia mūsų galimybes pritaikyti kultūrinį kapitalą savo reikmėms (t. y. nusako to valdymo ribas ir į ką jis turėtų būti nukreiptas) (Throsby 2001: 53–58).

Pirmas principas. Materialinės ir nematerialinės gerovės kūrimas.

Naudodami kultūrinį kapitalą individai ir visuomenės gali sukurti materialinių ir nematerialinių gėrybių ir tuo pagerinti savo padėtį, geriau patenkinti savo poreikius. Sukurtų gėrybių (vertybių) ekonominiam ir kultūriniam vertinimui nustatyti naudojami du kriterijai. Pirmasis kriterijus – ekonominis: nustatant sukurto produkto ekonominį vertingumą žiūrima, ar šis produktas yra naudingas vartotojui, t. y. turi eko-

nominio vertingumo žymenį ar ne. Antrasis kriterijus – kultūrinis: juo nustatomas sukurtos gėrybės „nematerialinis“ vertingumas: žiūrима, koku mastu sukurtas produktas gali praversti ugdant žmogiškąjį kapitalą, sudarant sąlygas plėtotis kultūriniam kapitalui ir gerėti gyvenimo kokybei.

Antras principas. Teisingumo ir veiksmingo efektyvumo siekimas.

Visuomenė visada siekė teisingai paskirstyti gėrybes savo nariams. Nors deklaruojami teisingo gėrybių paskirstymo principai, dažniausiai nūgali praktiniai išskaičiavimai ir nėra jokia staigmena, kad gyvenantieji šiandien stengiasi susikurti kuo patogesnį gyvenimą, nepaisydami ateities kartų interesų. Čia reikia pasakyti, kad turimas kultūrinis kapitalas nėra tik mūsų kartos nuosavybė, jame sukaupia ir mūsų protėvių patirtis bei išmintis. Būtent dėl to mes galime juo disponuoti ir jį tobulinti, papildydami savo patirtimi ir išmintimi. Svarbu gauti teisingą ir išsamią informaciją apie esamą kultūros kapitalą, kad būtų galima jį kritiškai analizuoti, t. y. suvokti, ką pasiekė viena ar kita karta, koks jos indėlis į visuomenės pažangą, kiek jis yra veiksmingas. Savo ruožtu teisingumo ir veiksmingo efektyvumo principo taikymas vertinant visuomenės (atskirų grupių) indėlį į pažangą skatina naujai pažvelgti ir į vartojimo maksimizavimo pagrįstumą.

Vartojimo maksimizavimo pagrįstumo problema tampa vis aktualesnė. Vienodo požiūrio į ją nėra. Neoklasinės ekonomikos mokyklos šalininkai (Rockas Notes, Robertas Solowas ir kt.) laikosi pažiūros, kad kiekviena karta privalo siekti maksimaliai pasinaudoti jiems teikiamomis vartojimo galimybėmis. Kitaip tariant, svarbu pasiekti didžiausio produktyvumo ir vartojamumo, o ne teisingumo naudojantis ištekliais. Iš esmės pasisakoma už tai,

kad naudojant gamtos išteklius būtų siekiama maksimizuoti gamybos apimtį, siekiant sukurti kuo daugiau materialinių vertybių (Solow 2000: 6–9). JAV ekonomistas Solow laikosi pažiūros, kad ekonominis augimas gali būti pasiektas tik tuo atveju, jei grynas pelnas ar pajamos, gautos iš natūraliųjų išteklių, yra tinkamu būdu investuojamos. Panašiai svarsto ir kiti ekonomistai. Davidas Pearce’as ir Gilesas Atkinsonas pabrėžia, kad ekonomikos raidos stabilumą užtikrina fizinio ir natūraliojo kapitalo buvimas kartu (kaip neatsiejamas dalykas). Visais laikais būtent ši simbiozė ir užtikrinusi ekonomikos plėtrą (Pearce, Atkinson 1993: 103–108).

Reikia pasakyti, kad kiekvienas laikotarpis iškelia savus indikatorius (rodiklius), kuriais bandoma pagrįsti vieną ar kitą požiūrį. Kas yra ekonominės raidos prioritetinis šaltinis – fizinis ar kultūrinis kapitalas? Atsakymai gali būti įvairūs.

Kai kurie autoriai laikosi pažiūros, kad jei plėtros projektai pasirodo gyvybingi ir sudaro ilgalaikio turto kūrimo galimybes, tai nedera kreipti dėmesio į svarstymus, kuris svarbesnis, kas labiau – kultūrinis ar fizinis kapitalas – pagelbsti ekonominei raidai. Kur kas svarbiau efektyviai paskirstyti ir naudoti išteklius. Pavyzdžiui, lėtas ekonominio augimo tempas naudojant didelius gamtos išteklius yra nepateisinamas ne tik ekonominiu, bet ir etiniu požiūriu: neracionalus šiandienos gamtos išteklių naudojimas sumažina galimybę racionaliai jais naudotis ateinančioms kartoms. Tai iš esmės yra neteisinga.

Tačiau vertinti ekonominę raidą tik ekonominio produktyvumo augimo masteliu negalima. Čia svarbu ir etinis aspektas.

Egzistuoja keletas priimamų sprendimų etiško (teisingumo) naudojant gamtos išteklius

ekonominei plėtrai aiškinimų. Vienas jų – utilitarizmas.

Kaip žinoma, *utilitarizmo* šalininkai pasisako už totalų visuotinės naudos maksimizavimą. Čia individo etinės pozicijos moralumas matuojamas gebėjimu sukurti (ar nesukurti) sau ir kitiems gerovę. Kitaip tariant, laikomasi pažiūros, kad etiškas veiksmas, poelgis yra tas, kuris atneša kuo didesnės naudos kuo didesniai žmonių skaičiui. Taigi jei gamtos išteklių leidžia tai padaryti, tai tuos išteklius reikia maksimaliai (su nauda) ir naudoti, o ne saugoti (Anzenbacher 1995: 32–38).

Pagal *deontologinę* (pareigos, teisės, altruistinę) nuostatą, visai nesvarbi šiandien gyvenančių žmonių gerovė, kiekvienas šiandien gyvenantis žmogus turi ne paisyti savo naudos, o daryti viską, kad geriau gyventų būsimos kartos. Tai jo pareiga būsimoms kartoms. Todėl ir gamtos išteklius dera uoliai saugoti, tausoti, kad jais galėtų pasinaudoti būsimos kartos.

Pagal Johno Rawlso teisingumo teoriją, būsimos kartos susikurs iš joms tekusių gamtos išteklių tiek naudos, kiek manys esant reikalinga, ir gebės tą naudą tinkamai pasiskirstyti. Todėl gamtos išteklių reikėtų imti tiek, kiek jų reikia dabartinei kartai (Rawls 1991: 200–206).

Nepaisant egzistuojančių skirtingų teisingumo vertinimo teorinių paradigų, siūlančių skirtingas elgsenos taisykles ir sprendimus, praktiškai padaryti socialinį sprendimą nėra paprasta. Nenuostabu, kad diskusijos apie individo ir visuomenės elgesį su natūraliaisiais gamtiniais ištekliais ir toliau tęsiasi.

Kaip šiuose ginčuose, nesutarimuose atrodė kultūrinis kapitalas? Kokią prasmę turi jo gausinimas – gal geriau tą darbą palikti būsimoms kartoms?

Negalime nepastebėti to fakto, kad abiejų čia minėtų autorių (D. Pearce'o ir G. Atkinsono)

pateikti modeliai pripažįsta nuostatų palaikymą (sąryšingumą) tarp natūraliojo ir fizinio kapitalo. Negana to, kai kalbame apie kultūrinį kapitalą, darome prielaidą, kad iš jo kyla ir kultūrinės vertybės. O kultūrinės vertybės, kaip ir ekonominės, gali būti kuriamos tik atsižvelgiant į turimus išteklius ir nuostatas.

Taigi problema ta, kad *kultūrinės vertybės gali sukurti tik konkreči kartą, negalima perleisti šios pareigos būsimoms kartoms, kadangi jos galės kurti tik atsižėmusios į jau sukurtą paveldą. Todėl esamus kultūrinius intelektualius išteklius dera iki galo panaudoti ir išnaudoti (nesaugoti, neužkonservuoti) jų potencialą maksimaliai čia ir dabar. O štai gamtos ištekliams bus reikalingi ir ateinančioms kartoms, kurios galbūt juos naudos gerokai taupiau ir racionaliau, todėl būtina moraliai atsakingai ir savikritiškai įvertinti racionalaus išteklių naudojimo galimybes.*

Kita vertus, būtinas ir racionalus intelektualio potencialo ugdyimas neužmirštant, kad kultūrinio kapitalo plėtotė, jo kokybė lems ir būsimų kartų požiūrį į gamtos išteklių naudojimą. Galima spėti, kad jos ne tik pasinaudos suteiktais kultūriniais ištekliais, bet ir išslaptins mūsų laikų kultūrinio, socialinio, ekonominio gyvenimo „ribotumus“, stengsis suprasti ir paaiškinti veiksmus, kuriuos mes atlikome gyvendami šandienos rūpesčiais. O svarbiausia – matys ir galės objektyviau įvertinti, kaip veiksmingai mums pavyko įgyvendinti teisingumą.

Trečias principas. Nenuolaidus teisingumas.

Naudojimosi esamais kultūriniais ištekliais ir produktais taisyklės nustato socialinė sistema, puoselėjanti tam tikrus prioritetus. Tiesa, įtakos turi ir istorinės bei vietinės tradicijos. Ne-

abejotina ir tai, kad teisingumo ir teisingo naudojimosi kultūriniais ištekiais idėjos vaidina svarbų vaidmenį ekonomikoje ir socialinėje politikoje. Vis dėlto jas dažnai užtemdo politiniai sprendimai, kuriais pirmiausia siekiama ekonominio produktyvumo. Niekas neabejoja tuo, kad kultūrinės vertybės turi būti prieinamos visiems visuomenės nariams, o kultūros išteklių skirstymas turi remtis teisingumo principu. Taigi nenuolaidaus teisingumo principas tik dar kartą primena, kad skirstant kultūros išteklius būtų kuo jautriau ir rūpestingiau atsižvelgiama į visų bendruomenės narių poreikius, siekiant juos patenkinti kuo geriau.

Ketvirtas principas. Įvairovės palaikymas.

Akivaizdu, kad *bioįvairovė* yra svarbus natūraliojo (gamtos) pasaulio pagrindas. Ne mažiau svarbų vaidmenį palaikant kultūrinę įvairovę atlieka skirtingų kultūrinių sistemų sambūvis (jų koegzistencija). Idėjų, tikėjimų, tradicijų ir vertybių įvairovė – svarbus kultūrinis kapitalas, nors jo erdvėje susidaro galimybė formuotis naujos kokybės kultūriniam kapitalui. Pavyzdžiui, įvairūs meno kūriniai (kultūros produktai), sukurti naudojantis vienais ar kitais kultūros ištekiais, skatina kurti naudojantis vis naujais ištekiais ir šitaip įvairinti pačią kūrybą. Taigi kultūrinio kapitalo valdymas turi būti palankus kultūrinei įvairovei plėtotis ir tarpti.

Penktas principas. Sprendimų pagrįstumas ir atsargumo skatinimas.

Šis principas reikalauja, kad visi sprendimai, kuriais siekiama pasikeitimų, būtų gerai apgalvoti ir pamatuoti, o rizika, susijusi su jų priėmimu, griežtai valdoma, nes priimtų sprendimų padariniai gali būti neprognozuojami. Natūraliajame (gamtos) pasaulyje tokie sprendimai gali sukelti kai kurių gyvūnijų ir augalijos rūšių, o kultūrinio kapitalo destrukcija – praeties pa-

veldo nykimą, todėl atsargumo principas čia itin svarbus. Tačiau šio principo taikymas nereiškia, kad mūsų sprendimai *niekada* (jokiomis aplinkybėmis) neturėtų kultūros kapitalo absorbuoti ir pritaikyti šiandienos poreikiams. Greičiau tai reiškia, kad mūsų sprendimai dėl disponavimo kultūriniu kapitalu turi būti pagrįsti, gerai suvokiant šio kapitalo specifiką ir jo vartojimo galimybių ribas.

Šeštasis principas. Kultūros sistemų palaikymas ir jų nepriklausomumo pripažinimas.

Esmė ta, kad nė viena sistema negali egzistuoti visiškai nepriklausomai nuo kitos. Šia prasme galima teigti, kad kultūrinis kapitalas egzistuoja todėl, kad yra palaikomas natūraliojo kapitalo. Kitaip tariant, natūralios ekosistemos paremia realią ekonomiką, nesirūpinimas ir neracionalus naudojimas gamtos ištekiais gali sugriauti šį kapitalą (gamtą). Tokiu atveju ekonomika prarastų vieną iš svarbių savo augimo šaltinių.

Jei šiuo požiūriu pažvelgsime į kultūrinį kapitalą, tai turėsime pripažinti, kad kultūros „ekosistemos“, jų funkcionavimas turi didelės įtakos realiajai ekonomikai ir jos produktyvumui. Juk kultūrinio kapitalo, kultūrinio paveldo neigimas smarkiai sumažina žmonių galimybes perimti apčiuopiamas ir neapčiuopiamas kultūros vertybes, reikalingas jų ekonominiam veikimui.

Aptartieji principai leidžia geriau suvokti kultūrinio kapitalo vartojamumo specifiką, taip pat suprasti, kokių mastu ir kaip ši kapitalo rūšis gali būti suvokta kaip *naudinga*, galinti palaikyti santykinę visuomenės funkcionavimo stabilumą, pirmiausia ekonominio funkcionavimo srityje. Tad koks yra apskritai tas kultūros įnašas į ekonominę raidą ir kaip jis gali reikštis?

Kultūros įtaka visuomenės ekonominei raidai

Paprastai visuomenės ekonominė raida siejama su materialinio lygio kilimu. Ekonomistai tą kilmą apibūdina savais terminais ir sieja su ekonominiais procesais – investicijomis, darbo našumo didėjimu ir pan. Tačiau nedera užmiršti, kad pagrindiniai šių procesų subjektai yra individai, kurių vertybinės orientacijos, kultūrinė branda yra ne mažiau svarbus veiksnys. Savo ruožtu individo kultūrinė branda susijusi su tam tikru kultūros vertybių pavertimo savo veiklos įrankiais lygiu. Pačią kultūrą, kaip minėjome, galima suprasti kaip tam tikrą vertybių, tikėjimų ir tradicijų bei papročių visumą, kuri padeda identifikuoti individą ar grupę. Nėra reikalo primygtinai įrodinėti, kad kultūra daro poveikį individo ar grupės mąstymui ir veiksams ir maža to – užtikrina tam tikrą jų sambūvio (gyvenimo ir sugyvenimo) kartu būdą (Berger ir Lucman 1999). Ši teiginį patvirtina faktas, kad ir mažos grupės, įtrauktos į organizacijos (bendrovės) veiklą, ilgainiui praturtina (papildo) ir pačią bendrovės „dvasią“ savo vertybėmis, tikėjimu ir tradicijomis. Kalbant ekonomikos sąvokomis, grupės tapatumas, puoselėjamos individualios vertybės ir teikiami prioritetai iš esmės lemia ir jos ekonominį elgesį (Bagdonavičius 2002).

Todėl galima teigti, kad kultūra daro įtaką ekonomikai trimis būdais.

Pirma. Kultūra skatina ekonomikos *produktivumą* (veiksmingumą, efektyvumą), kadangi grupės individų puoselėjamas vertybes išskleidžia į produkcijos gamybos procesus. Pavyzdžiui, jeigu kultūrinės vertybės, kurias išpažįsta individai, padeda priimti daugiau efektyvių ir teisingų sprendimų, lengviau perimti naujoves, tai akivaizdu, kad tai skatins ir produktyvumo augimą, galiausiai didės ir finansinės pajamos.

O visa tai savo ruožtu (platesne prasme) skatins bendrą ekonomikos augimą, kils ir pragyvenimo lygis.

Antra. Kultūra gali paskatinti įgyvendinti didesnę *teisingumą*, pavyzdžiui, kai moraliniais principais grindžiamas teisingumą įtvirtinančių įstatymų priėmimas. Šiuo atveju visuomenė kaip visuma siekia įgyvendinti kartų (ir socialinių grupių) teisingumą: esamoji karta jaučia turinti moralinius įsipareigojimus perduoti kultūrinės vertybes būsimo kartoms. Būtent kultūra gali būti tas ramstis, į kurį atsirėmus daromi sprendimai apie grupės narių įnašą į visuotinės gėrovės kūrimą, vertinami grupės (ar pavienių individų) veiklos rezultatai, siekiant nustatyti jų svarbą visuomenės pažangai.

Trečia. Kultūra gali daryti teigiama poveikį, ieškant objektyvių pagrindų ekonominiam ir socialiniam įvairių socialinių grupių susitarimui pasiekti. Mažos grupės požiūriu, galima sakyti, kad individuali firma, rūpindamasi savo darbuotojų darbo sąlygų gerinimu, švelnina mokamo atlyginimo dydžio svarbą. Kitaip tariant, geros darbo sąlygos, aplinka kompensuoja darbuotojams didesnio atlyginimo stoką (neatsitiktinai ir Lietuvoje neretai žmonės renkasi firmas, kuriose sudarytos geros darbo sąlygos, nors atlyginimai nėra dideli).

Socialiniu lygmeniu kultūros vertybės gali vaidinti svarbų vaidmenį siekiant ekonominės pažangos, taip pat tapti svarbiu kriterijumi vertinant visuomenių laimėjimus makroekonomikos lygmenyje, skirstant jas į vadinamąsias „sėkmingas“ ir „nesėkmingas“ visuomenes (Landes 1998: 518).

Kita vertus, nedera užmiršti ir to, kad kultūra kai kuriose visuomenėse gali pernelyg kreipti jos narių dėmesį ir į nematerialius tikslus ir tokiu būdu veikti individų ekonomines orientacijas, o galiausiai ir pačią gyvenimo kokybę. To-

kiu atveju ji neigiamai veiks ekonominį augimą. Tokia visuomenė aiškiai skirsis nuo kitų, ypač nuo „sėkmingų“ visuomenių, kuriose prioritetas teikiamas materialiams tikslams.

Visais trim minėtais atvejais kultūros poveikis individo elgesiui yra apčiuopiamas ir gali būti įvertintas.

Bendru makroekonominiu lygiu ši kultūros poveikį individui galima nusakyti remiantis *dvių tipų rodikliais – produktyvumo (efektyvumo) ir teisingumo*.

Produktyvumo (efektyvumo) rodikliai – tai bendrojo vidaus produkto (BVP) augimas (procentais), naujų technologijų įdiegimo laipsnis (greitis), nedarbo lygis, struktūriniai ir vadybiniai pasikeitimai, kt.

Teisingumo rodikliai – tai pajamų paskirstymo (ir perskirstymo) įvairiems ekonomikos sektoriams ir socialinėms grupėms teisingumas, socialinės gerovės programų įgyvendinimas (ypatingas rūpinimasis pagyvenusiais ir ligoniais, neįgaliaisiais), bendruomeninių bei socialinių paslaugų buvimas ir kt. (Casson 1993: 418–442).

Tiesa, ne visi mokslininkai linkę sutikti su mintimi, jog kultūra turi lemiamos reikšmės ekonominiam augimui, jo spartai, ypač makroekonominiu lygiu. Antai JAV ekonomistas Ronaldas Inglehartas laikosi pažiūros, kad individo religingumo, požiūrio į šeimos vertybes negalima sieti su ekonominiais laimėjimais. Kitaip tariant, kiekvienas individas turi savo vertybių skalę, kuri negali būti nei geresnė, nei blogesnė už individo, gyvenančio kitoje šalyje. Individo elgesį (jo aktyvumą) ekonomikos sferoje lemia ne tiek kultūriniai dalykai, kiek socialinės institucijos, skatinančios ir palaikančios natūralų žmogaus aktyvumą rinkos sąlygomis (Inglehart 1990).

Nepaisant pavienių autorių šiuo klausimu reiškiamo skepticizmo, akivaizdu, kad kultūros

veiksniai vis dėlto turi įtakos ekonominiam augimui skirtingose šalyse. Tokiu pavyzdžiu gali būti plačiai žinomas pokario Japonijos ekonominis augimas, gal šiek tiek mažiau Pietų Korėjos, Singapūro. Žinoma, šiuo atveju negalima neigti ir kitų svarbių šių šalių ekonominio augimo šaltinių: kryptingai vykdytos eksporto politikos, spartaus naujų technologijų diegimo, investicijų į žmogiškąjį kapitalą (profesinis mokymas, darbuotojų kvalifikacijos tobulinimas ir kt.).

Taip pat negalima nuneigti ir vyraujančių tose šalyse *konfucionizmo* idėjų ir nuostatų (kiekvieno grupės nario gerovės siekimas, etiškai motyvuotas (kokybiškas) darbas, rūpinimasis šeimos gerove, tikėjimas mokslu ir siekimas nuolat tobulėti, pagarba hierarchijai ir autoritetui), kurios padėjo sukurti ekonominės šalių sėkmės sąlygas (Lall 1996). Tiesa ir tai, kad ne visoms šalims tai pavyko padaryti. Realybė ta, kad šalia ekonomiškai silpnų šalių gyvuoja ir toliau klesti turtingos šalys.

Šalies *ekonominės plėtros (augimo) kriterijumi įprasta laikyti BVP (Bendrojo vidaus produkto) augimo tempus arba gyventojų pajamų augimą*. Šie rodikliai pamatuojami ir statistiškai išreiškiami. Tačiau kartu ekonominę raidą nusako ir tokie rodikliai kaip gyventojų sveikatingumas, raštingumas, išsimokslinimo lygis, visuotinės gerovės lygis, taip pat rodikliai, nusakantys nematerialius „gyvenimo kokybės“ parametrus – *neekonominiai kriterijai*, pavyzdžiui, vandens, oro užterštumo laipsnis ir pan. (2001 m. Lietuva pagal socialinės ir ekonominės plėtros rodiklius užėmė 49 vietą pasaulyje). Taigi šalies ekonominio išsivystymo lygis nustatomas (1) tiek aiškiai įvardijamais kriterijais (ekonominiais), (2) tiek neekonominiais (ekologinis aplinkos saugumas ir pan.), bet savaip atspindinčiais šalies ekonominį išsivystymą.

Abi minėtos kriterijų grupės grindžiamos vertybės supratimu, kitaip tariant, pripažįstama sukurtų ekonominių vertybių svarba, tačiau kartu teigiama, kad tos vertybės tėra tik priemonė (instrumentas) kuriant atitinkamą socialinio gyvenimo kokybę, kuri reikalauja jas (ekonominių vertybių) įsisavinti, – paversti tobullesniu instrumentu, padedančiu toliau kurti aukštesnio lygio gyvenimo kokybę. Taigi aiškėja štai kas: ekonominis išsivystymo lygis turi būti ne tik kultūriškai pripažintas, bet ir atitinkamai išreikštas*.

---

* Neatsitiktinai dar 1998 m. birželį Stokholme vykusi tarpyvyriausybė konferencija, kurioje dalyvavo 150 šalių atstovai, nagrinėjo kultūros vaidmenį šalių ekonomikos raidai ir pripažino, kad kultūros politika turi būti viena iš svarbiausių raidos strategijos komponentų. Buvo pabrėžta, kad vyriausybės privalo pripažinti kultūrą kaip vieną svarbiausių būdų palaikyti ekonomikos raidą. Praktika rodo, kad šis raginimas aktualus ir savalaikis, juolab kad daugelis tarptautinių organizacijų savo dėmesį telkia pirmiausia į ekonominius projektus, kurių realizavimas, kaip tikimasi, padės šalims įveikti atsilikimą ir skurdą. Tačiau jos kur kas mažiau skiria papildomų investicijų kultūrai ir jos plėtotei, o ji neabejotinai prisidėtų keičiant žmonių mąstymą, o kartu juos aktyvintų ekonomine prasme.

Pastaruoju metu į šias aplinkybes vis labiau kreipia dėmesį bene įtakingiausia organizacija – Pasaulio bankas, kuris pabrėžia, jog kultūra yra svarbus objektyvus raidos šaltinis (pagrindas). Todėl raida yra neatsiejama nuo kultūros.

Laikydamasis šių nuostatų, Pasaulio bankas savo požiūrio į kultūros integraciją strategijoje pagrindinį dėmesį telkia į tris prioritetines veiklos sritis: 1) švietimą, 2) bendruomenių plėtros skatinimą remiantis jų kultūrinėmis šaknimis (pagrindais), 3) specialių kultūrinių projektų palaikymą įvairiose šalyse, ypač susijusių su kultūrinio paveldo išsaugojimu (World Bank, 1999).

Laikomasi požiūrio, kad kultūrinio paveldo išsaugojimas paskatins turizmą, o drauge ir ekonomikos raidą. Akivaizdu, kad šis kultūrinis potencialas pokomunistinėse šalyse, palyginti neseniai pradėjusiose žengti naujosios rinkos ekonomikos kūrimo keliu, dar nėra iki galo suvoktas ir panaudojamas. Taip yra ir Lietuvoje.

Išvados

1. Kultūrinis kapitalas egzistuoja dvejopu pavidalu: apčiuopiamu konkrečių kūrinių, kultūros paveldo forma ir neapčiuopiamu – kaip tikėjimas, idėjos, vertybės, kurios savo ruožtu gali paskatinti naujų idėjų plitimą ir išgyvenimą įvairiose žmogaus veiklos srityse ir tapti įvairių naujovių maitinamąja terpe.

2. Apčiuopiamu ir neapčiuopiamu pavidalu egzistuojantis kultūrinis kapitalas teikia „maisto“ tiek vidiniam vartojimui – konkretaus individo įsikultūrinimui, tiek išoriniam – paskatindamas žmonių supratimo ir mąstymo kaitą, sukuria prielaidas naujos kokybės ekonominėms ir kultūrinėms vertybėms visuomenėje tarpti.

3. Kultūrinis kapitalas daro įtaką ekonomiškai trimis būdais: pirma, skatina ekonomikos produktyvumą (efektyvumą), kadangi individų puoselėjamas vertybes išskleidžia į produkcijos gamybos produktus, teigiamai veikia organizacijos vadybą, palengvina naujovių diegimą ir skatina bendrą ekonomikos, pragyvenimo lygio kilimą; antra, kultūra skatina siekti įgyvendinti teisingumą – priimti moraliniais principais grindžiamus įstatymus, įvirtinančius teisingumą, ir siekti, kad jis būtų įgyvendintas socialinių grupių (ir kartų) atžvilgiu; trečia, kultūra daro teigiamą poveikį ieškant objektyvesnių pagrindų ekonominiam ir socialiniam įvairių socialinių grupių susitarimui pasiekti. Visais trim minėtais aspektais kultūros poveikis individo socialiniam elgesiui yra apčiuopiamas ir gali būti apibrėžtas. Bendru makroekonominiu lygiu ši kultūros poveikį individui galima nusakyti dviejų tipų rodikliais – produktyvumo (efektyvumo) ir teisingumo įgyvendinimo.

4. Kaip ekosistemos palaiko biosferą, taip kultūra ir jos infrastruktūros palaiko socialinį universumą (visuomenės stabilumą), sudarydamos prielaidas esmingai plėtoti ekonomikos galias ir kurti aukštesnio lygio socialinio gyvenimo kokybę. Savo ruožtu toji kokybė turi būti ne tik kultūriškai pripažinta, bet ir atitinkamai išreikšta.

LITERATŪRA

- Anzenbacher, A. 1995. *Etikos įvadas*. Vilnius: Aidai.
- Arrow, K. J. 2000. „Observations on social capital“, in: Dasgupta and Serageldin (eds.) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington, DC: World Bank.
- Bagdonavičius, J. 2002. *Žmogiškasis kapitalas*. Vilnius.
- Barber, E. 1998. *The economic of environment and development: Selected Essays*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Becker, G. 1964. *Human Capital*. New York: Columbia University Press.
- Berger, P.; Lucman, Th. 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
- Berke, F.; Folke, C. 1992. A Systems perspective on the interrelations between natural, human made and cultural capital, in *Ecological Economics* 5: 1–8.
- Bourdieu, P. 1993. *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. Ed. Randal Johnson. Cambridge: Polisy Press.
- Grigas, R. 2001. *Sociologinė savivoka; specifika, metodai, lituanizacija*. Vilnius: Rosma.
- Casson, M. 1993. „Cultural determinants of economic performance“, in *Journal of Comparative Economics* 17: 418–442.
- Costanza R.; Daly, H. 1992. „Natural capital and sustainable development“, in *Conservation Biology* 6: 37–46.
- El Sahari, S. 1991. *The environment as capital*. New York: Free Press.
- Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.
- Janson, A. M. 1996. *Investing in Natural Capital – The Ecological Economics Approach to Sustainability*. Washington, DC: Island Press.
- Kalenda, Č. 2002. *Ekologinė etika: ištakos ir dabartis*. Vilnius: VU leidykla.
- Kaufmann, R. K. 1995. „The economic multiplier of environmental life support: can capital substitute for a degraded environment?“, in *Ecological Economics* 12: 67–79.
- Lall, S. 1996. *Learning from the Asian Tigers: Studies in Technology and Industria policy*. London: McMilann.
- Landes, D. 1998. *The Wealth and Powerty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*. New York: W. W. Norton.
- Ostrom, E. 2000. „Social Capital: a Fad or Fundamental Concepts?“, in Dasgupta and Serageldin (eds.). *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington DC: World Bank.
- Pearce, D.; and Atkinson, G. D. 1993. „Capital theory and the measurement of sustainable development: an indicator of „week“ sustainability“, in *Ecological Economics* 8: 103–108.
- Rowls, J. 1991. *A Theory of Justice*. Oxford University Press.
- Schultz, T. 1999. *Investment in Human Capital: The Role of Education and Research*. New York: Free Press.
- Solow, R. 2000. „Notes on capital and economic performance“, in Dasgupta and Serageldin (eds.). *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington DC: World Bank, p. 6–9.
- Throsby, D. 2001. *Economics and Culture*. Cambridge Press.
- Veblen, T. 1973. *The Theory of Leisure Class*. Boston: Houghton University Press.
- World Bank. 1999. *Culture and Sustainable Development: a Framework for Action*. Washington DC: World Bank.
- Zweigenhaft, R. 1993. „Prep school and public school graduates of Harvard: a longitudinal study of accumulation of social and cultural capital“, in *Journal of Higher Education* 67: 211–225.

CULTURE CAPITAL AND PECULARITIES OF ITS EXPRESSION

Valdas Pruskus

Summary

Despite the recognition of the importance of culture in modern society the main attention is paid to the production of economical goods. In its turn it requires from economical subjects specific things (correspon-

ding abilities and skills) and puts its own requirements, including that of creativity. On the other hand it's obvious that it is necessary in producing not only economical but also cultural values (products and

services). Economy and culture, though different as such are the two most important fields of human activity, so it is possible to assume that expression of creativity distinguishes itself by certain originality.

The author investigates creativity as the process of making rational decisions by an individual and as manifestation of irrational powers of an artist (creator), analyses costs of creation of a cultural value as

well as ways of the increase of income for works of art. On the ground of the three elements of creativity (imagination, sound keenness of wit, taste) peculiarities of creativity are revealed in creating economical and cultural values.

Keywords: cultural and economical values, creativity, making rational decisions, imagination, taste, consumer behaviour in the market.

Įteikta 2003 06 26